

III

NICCOLÒ MACHIAVELLI

(1469-1527)

Οι απόψεις του για την εξουσία και η θεωρία του για την ελευθερία και τη δημοκρατία

Η ζωή και το έργο του Machiavelli· οι στόχοι του Machiavelli· η σχέση ηθικής και πολιτικής· ανθρώπινη φύση και ιστορία: οι έννοιες της *virtù* και της *fortuna*· η έννοια της εξουσίας· ελευθερία και δημοκρατία· το ζήτημα της θρησκείας. Ο Machiavelli στην ιστορία της φιλοσοφίας: Rousseau, Hegel, Gramsci, Berlin, Pocock, Skinner, Wolin, Neal Wood, Althusser και David Thomas.

Η ζωή και το έργο του

Η πολιτική σκέψη του Niccolò Machiavelli θεωρείται γενικά πως εγκαινιάζει μια νέα εποχή στην εξέλιξη της πολιτικής φιλοσοφίας. Ειδικότερα, πιστεύεται πως το έργο του Machiavelli *Ηγεμόνας* είναι το πρώτο έργο που έχει ως αντικείμενό του την πολιτική με την έννοια ότι τα πολιτικά προβλήματα αντιμετωπίζονται ως αυτόνομο αντικείμενο και η πολιτική ως αυτόνομος επιστημονικός κλάδος. Στην κατεύθυνση αυτή, υποστηρίζεται επίσης πως η πολιτική σκέψη του Machiavelli αποτελεί ένα είδος ρήξης με το αρχαίο σύστημα σκέψης γενικά και με την αριστοτελική πολιτική φιλοσοφία ειδικότερα, τουλάχιστον όπως αυτή ερμηνευόταν από τον Θωμά Ακινάτη κατά το δέκατο τρίτο αιώνα.¹

Στην πραγματικότητα όμως, ο Machiavelli, από μια ορισμένη άποψη, συ-

1. Βλ. σχετικά την εισαγωγή του Umberto Cerroni, *Η Πολιτική Σκέψη: Από τις απαρχές ως τις μέρες μας*. Τόμος Α' *Έλληνες και Ρωμαίοι* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1972), σσ. 24 κ. ε. Επίσης, Sheldon Wolin, *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought* (Boston: Little, Brown Company, 1960) [νέα έκδοση Princeton: Princeton University Press, 2004], Chapter Seven, "Machiavelli: Politics and the Economy of Violence", σσ. 195 κ. ε. [175 κ. ε. της νέας έκδοσης].

νεχίζει την προβληματική της αρχαίας σκέψης και ειδικότερα την προβληματική του Αριστοτέλη, αλλά βεβαίως στις συνθήκες τις εποχής του. Ο Machiavelli, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, επηρεάζεται από τις αναλύσεις του Marsilio της Πάντοβας (1275-1342), ο οποίος ακολουθεί τη μονιστική ερμηνεία της αριστοτελικής φιλοσοφίας που διατυπώθηκε από τον άραβα φιλόσοφο Αβερρόη [Ibn Rushd] (1126-98). Ο Marsilio στο έργο του *Defensor pacis* (1324), ένα έργο σταθμό στην ιστορία της πολιτικής σκέψης, στρέφεται κατά των αξιώσεων της παπικής εκκλησίας για τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας. Υποστηρίζει την άποψη πως, αντίθετα προς τις αξιώσεις της, η παπική εκκλησία και το ιερατείο εν γένει πρέπει να υποτάσσονται, όχι μόνο σε ό,τι αφορά τα κοσμικά, αλλά ακόμη και σε ό,τι αφορά τα «πνευματικά» ζητήματα, στην εξουσία του λαού και στον κοσμικό ηγεμόνα που αντλεί την εξουσία του από το λαό. Την άποψή του αυτή ο Marsilio τη στηρίζει στην αντίληψή του για την πολιτεία. Η πολιτεία είναι, κατά τον Marsilio, μια αυτόνομη και αυθύπαρκτη φυσική πραγματικότητα και ως τέτοια μπορεί να μελετηθεί ως ένα φυσικό φαινόμενο, υποκείμενο σε γένεση, ανάπτυξη και φθορά χωρίς άμεση εξάρτηση από τα σχέδια της θείας πρόνοιας.²

Ως συνέπεια της παραπάνω θέσης, ο Marsilio θα υποστηρίξει την άποψη πως τα αίτια της διατήρησης και της φθοράς των πολιτευμάτων πρέπει να αναζητηθούν, καθώς τονίζει και ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του (Δ-Ε), στην ίδια τους τη λειτουργία. Ο Marsilio, ακολουθώντας τον Αριστοτέλη, υποστηρίζει ότι η ανατροπή ενός πολιτεύματος οφείλεται στο ότι οι δυσαρεστημένοι είναι πολυάριθμοι ή ότι η δυσαρέσκειά τους είναι πολύ έντονη· ότι για να σωθεί η πολιτεία πρέπει να παραχωρείται σ' αυτούς που αποκλείονται από το «κύριον» της πόλεως κάποιο αντάλλαγμα· ότι η πολιτεία φθείρεται όταν οι αρχόμενοι λαμβάνουν λιγότερα από όσα κρίνουν πως δικαιούνται· ότι για να διατηρηθεί η πολιτεία δεν πρέπει να προσβάλλονται από τους άρχοντες οι ηθικές αντιλήψεις των αρχομένων κ.τ.λ.³ Οι παραπάνω απόψεις, όπως θα δούμε, εντάσσονται στην πολιτική θεωρία του Machiavelli και εξηγούνται από την ανάγκη, που το-

-
2. Umberto Cerroni, *Η Πολιτική Σκέψη*, Τόμος Β' *Χριστιανοί και Νεότεροι* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1972), «Μαρσίλιο της Πάνδοβας», σσ. 150-71. Για μια αναλυτική έκθεση των απόψεων του Μαρσίλιο, βλ. το σχετικό κεφάλαιο της μελέτης της Janet Coleman, *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance* (Oxford: Blackwell, 2000), σσ. 134-168.
 3. Για τη θεωρία των πολιτευμάτων στον Αριστοτέλη, βλ. Α. Μπαγιόνα, «Η εξέλιξη των πολιτευμάτων στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη», *Αριστοτελικά* (Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1980), σσ. 87- 110. Το κείμενο αυτό περιλαμβάνεται και στη συλλογή μελετών του Μπαγιόνα για τον Αριστοτέλη με τον τίτλο *Ελευθερία και Δουλεία στον Αριστοτέλη* (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003), σσ. 143-170. Για τη θεωρία των πολιτευμάτων στον Αριστοτέλη, βλ. επίσης και την εξαιρετική μελέτη του R. G. Mulgan, *Aristotle's Political Theory* (Oxford: Clarendon Press, 1977).

νίζεται από τον Machiavelli, να αποδεσμευτεί η πολιτική από την εξάρτηση και την αυθεντία της εκκλησίας και τη φεουδαρχική κοινωνική και πολιτική ιεραρχία.

Μια δεύτερη σημαντική επίδραση στη σκέψη του Machiavelli είναι αυτή του Πολύβιου (202-120 π.Χ.). Ο Πολύβιος επηρεάζει τη σκέψη του Machiavelli σε ό,τι αφορά την άποψή του για τη χρήση της ιστορίας και τη χρησιμότητα της ιστοριογραφίας. Σύμφωνα με τον Πολύβιο, η ιστοριογραφία πρέπει να έχει «πραγματικό» χαρακτήρα. Ο ιστορικός, στην ανασύνθεσή του των ιστορικών συμβάντων, πρέπει να προσέχει ό,τι μπορεί να εφαρμοστεί στην πράξη. Απ' αυτήν την άποψη, η πολιτεία των Λακεδαιμονίων έχει για τον ιστορικό μεγαλύτερη αξία απ' ό,τι έχει η Πολιτεία του Πλάτωνα, γιατί η πρώτη εφαρμόστηκε στην πράξη. Εξάλλου και σε ό,τι αφορά την ιστορία, πρέπει να αντλούνται διδάγματα από το παρελθόν για το παρόν και να καθίσταται δυνατή η πρόβλεψη του μέλλοντος.⁴ Όλες αυτές οι απόψεις βρίσκονται κατά κάποιον τρόπο στη θεώρηση του Machiavelli για την ιστορία. Αλλά αναντίρρητη είναι και η επίδραση του Πολύβιου στον Machiavelli σ' ό,τι αφορά τις απόψεις του τελευταίου για τις διάφορες φάσεις της ιστορικής εξέλιξης που, όπως θα διαπιστώσουμε, ακολουθούν ένα κυκλικό σχήμα με βάση ένα οργανικό μοντέλο. Αυτό ισχύει πρωτίστως για τη μεταβολή των πολιτευμάτων.⁵

Σε ό,τι αφορά τον Machiavelli και το έργο του, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι εκφράζει μια μεταβατική εποχή, μια εποχή που χαρακτηρίζεται από σημαντικές αλλαγές στο διανοητικό επίπεδο –αλλαγές που σχετίζονται με το κίνημα της Αναγέννησης (από το τέλος του δέκατου τέταρτου αιώνα έως και το δέκατο έκτο αιώνα) και τη διαμόρφωση του ανθρωπιστικού ιδεώδους (έμφαση στον άνθρωπο και τα έργα του, πνεύμα εμπειρισμού και ρεαλισμού)– αλλά και στο κοινωνικό επίπεδο. Όπως είναι γνωστό, η εποχή του Machiavelli είναι η εποχή που ξεκινά η διαδικασία μετάβασης από το φεουδαρχικό καθεστώς στο καθεστώς της κοινωνίας της αγοράς, στον καπιταλισμό· είναι η εποχή της εμφάνισης της χρηματιστικής οικονομίας, της άνθησης του εμπορίου και του τραπεζικού συστήματος· είναι η εποχή όπου τη θέση της παλιάς στατικής και ιεραρχικής μεσαιωνικής κοινωνίας παίρνει μια νέα κοινωνική δομή· είναι, τέλος, η εποχή όπου ο συσχετισμός της πολιτικής εξουσίας κλίνει υπέρ της ανερχόμενης αστικής τάξης και σε βάρος των φεουδαρχών ηγεμόνων καθώς και της παπικής εξουσίας, που αποτελούσε το συνεκτικό δεσμό του μεσαιωνικού πολιτικού εποικοδομήματος. Επίσης, και σε ό,τι αφορά το πολιτικό επίπεδο, η εποχή αυτή είναι η περίοδος της διαμόρφωσης του εθνικού κράτους

4. Βλ. σχετικά Π. Νούτσος, *Niccolò Machiavelli, Πολιτικός σχεδιασμός και φιλοσοφία της ιστορίας* (Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1983), σσ. 104 κ. ε. Επίσης, Α. Μπαγιόνας, *Η θεωρία της ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre* (Θεσσαλονίκη: 1980), σσ. 89-90.

5. Νούτσος, ό.π.

–Γαλλία, Αγγλία, Ισπανία– και της ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας, της μοναρχίας, με σκοπό την αποδυνάμωση των φεουδαρχών που στέκονταν εμπόδιο στη διαμόρφωση μιας εθνικής αγοράς.⁶

Το έργο όμως του Machiavelli εκφράζει και τις ιδιαίτερες συνθήκες της Ιταλίας, της οποίας ο πολιτικός κατακερματισμός και η γενικότερη καθυστέρηση σ' ό,τι αφορά την οικονομική ανάπτυξη την εμποδίζουν να πετύχει την εθνική της ενότητα και τη συλλογική της συνείδηση. Ακόμα, το έργο του Machiavelli εκφράζει τους ιδιαίτερους κοινωνικούς και πολιτικούς ανταγωνισμούς της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Φλωρεντίας, στη δημόσια ζωή της οποίας ο Machiavelli θα παίξει σημαντικό ρόλο.

Ο Niccolò Machiavelli, που ανήκε σε πλούσια «αστική» οικογένεια της Φλωρεντίας, άρχισε την πολιτική σταδιοδρομία του ουσιαστικά στα 1498 με το διορισμό του ως γραμματέα στο Συμβούλιο των Δέκα, το δεύτερο σε σημασία εκτελεστικό συμβούλιο της δημοκρατίας της Φλωρεντίας, με αρμοδιότητες υπουργείου πολέμου και εξωτερικών – το κύριο εκτελεστικό συμβούλιο ήταν η Signoria, πρόεδρος της οποίας από τα 1502-1512 ήταν ο Piero Soderini, φίλος του Machiavelli. Ο Machiavelli θα υπηρετήσει τη φλωρεντινή δημοκρατία ως τα 1512, τη χρονιά της κατάλυσής της από τους Ισπανούς, της πτώσης του Soderini και της επανόδου στην εξουσία των Μεδίκων. Η πτώση του Soderini οδήγησε τον Machiavelli για λίγο στη φυλακή και στη συνέχεια στην απομάκρυνσή του από την ενεργό πολιτική ζωή. Στο διάστημα ανάμεσα στα 1513-27 ο Machiavelli θα αφιερωθεί κυρίως στη συγγραφή μιας σειράς πολιτικών, ιστορικών και λογοτεχνικών έργων, ορισμένα από τα οποία θα αποτελέσουν σημαντική συμβολή στην εξέλιξη της πολιτικής σκέψης. Απ' αυτά ο *Ηγεμόνας* (1513) και οι *Διατριβές πάνω στα πρώτα δέκα βιβλία του Τίτου Λίβιου* (1513-1521), θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, περιέχουν το σύνολο σχεδόν της πολιτικής του θεωρίας. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον από πολιτική άποψη έχουν και τα έργα του *Η τέχνη του πολέμου* (1521) και η *Φλωρεντινή Ιστορία* (1525). Σ' ό,τι αφορά τον *Ηγεμόνα* και τις *Διατριβές*, θα πρέπει να τονίσουμε εδώ προκαταβολικά πως μια αποτίμηση του πολιτικού στοχασμού του Machiavelli απαιτεί την παράλληλη ανάγνωση και των δύο αυτών κειμένων. Θα πρέπει ε-

6. Βλ. την εισαγωγή του Νούτσου, ό.π., σσ. 15-34. Επίσης το πρώτο μέρος της εισαγωγής του Κονδύλη στην έκδοση των έργων του Machiavelli: Niccolò Machiavelli, *Έργα*, τόμος πρώτος (Αθήνα: Κάλβος, 1971). Βλ. και Γ. Κ. Βλάχος, *Εισαγωγή στις πολιτικές θεωρίες των νεότερων χρόνων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1977), σσ. 105-106. Εκτεταμένη αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο κάνει η Coleman στο κεφάλαιο για τον Machiavelli στη μελέτη της που παραθέσαμε νωρίτερα: «The Italian Renaissance and Machiavelli's Political Theory», σσ. 199-241. Για τα χαρακτηριστικά του ευρύτερου ευρωπαϊκού χώρου κατά την περίοδο που μας απασχολεί, βλ. ενδεικτικά τις μελέτες των C. Cipolla, *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy 1000-1700* (London: Norman, 1988), και Norman Davies, *Europe: A History* (London: Routledge, 1996).

πίσης να υπογραμμίσουμε πως το σύνολο των έργων του Machiavelli είχε καταχωρισθεί στον κατάλογο των απαγορευμένων βιβλίων (Index) της Καθολικής Εκκλησίας από το 1557 έως και το 1850.⁷

Οι στόχοι του Machiavelli

Σ' ό,τι αφορά τον *Ηγεμόνα* και τους στόχους του Machiavelli, το σχόλιο του Νούτσου είναι, κατά τη γνώμη μου, εξαιρετικά εύστοχο. «Η κεντρική ιδέα [του *Ηγεμόνα*], παρατηρεί, «που τον καθιέρωσε στην πολιτική φιλοσοφία ως συγγραφέα πρώτης γραμμής, σε συνδυασμό με τις κυριότερες θέσεις των *Διατριβών* και με ορισμένα σημεία των υπολοίπων έργων του, είναι ότι ο ηγεμόνας, όπως τον φαντάζεται ο Machiavelli, [...] θα ενώσει την Ιταλία και θα την απελευθερώσει από τους 'βαρβάρους'. Οι δύο αυτοί στόχοι, που συνδέονται οργανικά μεταξύ τους, αποτελούν το πρόγραμμα της συγκεκριμένης πολιτικής δραστηριότητας που προτείνει στην ηγεσία της τεμαχισμένης πατρίδας του ο Machiavelli».⁸

Πράγματι, η παραπάνω διαπίστωση αποτελεί το βασικό αίτημα του πολιτικού στοχασμού του Machiavelli και εντάσσεται στο πλαίσιο ενός γενικότερου αιτήματος της ανερχόμενης αστικής τάξης: της δημιουργίας του ενιαίου εδαφικού κράτους. Καθώς εύστοχα σημειώνει από τη μεριά του και ο καθηγητής Βλάχος: «Τη στιγμή που γράφεται ο *Ηγεμόνας* η μοναρχία εμφανίζεται, εντελώς φυσιολογικά, σαν ο ασφαλέστερος τρόπος για την εκκαθάριση από τα κατάλοιπα της φεουδαρχίας και για το σχηματισμό και τη διεύρυνση του ενιαίου εδαφικού κράτους. Όπως είναι γνωστό, η δημιουργία αυτού του κράτους, με σκοπό την ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς –βασικό αίτημα της ανερχόμενης αστικής τάξεως– πραγματοποιείται μέσα σε κλίμα θανάσιμης πάλης ανάμεσα σε ισχυρούς φεουδάρχες». Η τάση αυτή, κατά τον Βλάχο, αποτελούσε μια ιστορικά αναγκαία διαδικασία. Καθώς χαρακτηριστικά παρατηρεί: «Η νίκη του ενός από αυτούς και ειδικότερα εκείνου που θα προσέφερε τις περισσότερες εγγυήσεις για την ενοποίηση του εδάφους, κάτω από κοινούς για όλους νόμους εμφανιζόταν, φυσικά, σαν προϋπόθεση για την ολοκλήρωση μιας αναγκαίας ιστορικής διαδικασίας, διαδικασίας που αποτελούσε, κατά τους χρόνους του Machiavelli και μέσα στο χώρο όπου εκτεινόταν τα άμεσα πρα-

7. Για τα βιογραφικά του Machiavelli και το έργο του, βλ. Βλάχος, ό.π., σ. 104. Για πληρέστερη πληροφόρηση, βλ. Q. Skinner, *Machiavelli* (Oxford: Oxford University Press, 1981), σσ. 3-20 και John Plamenatz, *Man and Society*, Volume One (London: Longman, 1963), σσ. 11-16. Από τις βιογραφίες για τον Machiavelli αξίζει να αναφέρουμε εδώ τις εξής: R. Ridolfi, *The Life of Niccolò Machiavelli* (Chicago: The University of Chicago Press, 1963), Sebastian de Grazia, *Machiavelli in Hell* (London: Picador, 1992), P. Villari, *The Life and Times of Niccolò Machiavelli*, 2 Volumes (New York: 1963).

8. Νούτσος, ό.π., σσ. 16-17.

κτικά του ενδιαφέροντα, αντικειμενικά προσδιορισμένη εκδήλωση των ζωντανών δυνάμεων της ιστορίας».⁹

Ωστόσο, και πέρα από το κεντρικό αυτό αίτημα, η σκέψη του Machiavelli θέτει βασικά ζητήματα της πολιτικής φιλοσοφίας. Κυρίως θέτει και συζητά το ζήτημα της εξουσίας. Καθώς σημειώνει ο Brian Nelson: «Είναι αυτή η έμφαση που δίνει στην έννοια της εξουσίας που κατά κύριο λόγο ξεχωρίζει τον Machiavelli ως τον πρώτο γνήσιο νεότερο στοχαστή (και πρόκειται για μια έμφαση που συνδέεται εσωτερικά με την άνοδο του σύγχρονου κοσμικού έθνους-κράτους). Από τον Machiavelli και ύστερα, η έννοια της εξουσίας γίνεται μια κεντρική μεταβλητή, στην πραγματικότητα η πρωταρχική μεταβλητή, της πολιτικής ανάλυσης».¹⁰

Αλλά αυτό που κυρίως χαρακτηρίζει τη σκέψη του Machiavelli και αποτελεί πράγματι το νέο στοιχείο στο πεδίο της πολιτικής ανάλυσης είναι ο μεθοδολογικός επαναπροσανατολισμός της. Στο κεφάλαιο XV του *Ηγεμόνα* ο Machiavelli διατυπώνει την εξής άποψη:

Αλλά καθώς πρόθεσή μου είναι να γράψω κάτι χρήσιμο γι' αυτούς που καταλαβαίνουν, μου φάνηκε πιο σωστό να αναζητήσω την αλήθεια των πραγμάτων παρά τη φανταστική τους αναπαράσταση. Πολλοί έπλασαν με τη φαντασία τους δημοκρατίες και ηγεμονίες που ποτέ κανείς δεν τις είδε και ούτε έμαθε αν στ' αλήθεια υπάρχουν. Και, επειδή η απόσταση ανάμεσα στο πώς ζούμε και στο πώς θα έπρεπε να ζούμε είναι τόσο μεγάλη, εκείνος που εγκαταλείπει αυτό που γίνεται για εκείνο που θα έπρεπε να γίνεται, προετοιμάζει περισσότερο την καταστροφή του παρά τη σωτηρία.¹¹

Στο κείμενο αυτό είναι προφανές πως διατυπώνονται δύο βασικά μεθοδολογικά ζητήματα. Καταρχάς, διαπιστώνουμε την ύπαρξη ενός νέου προσανατολισμού στην αντιμετώπιση των πολιτικών φαινομένων, ενός προσανατολισμού ρεαλιστικού και εμπειρικού χαρακτήρα. Κατά δεύτερο λόγο, διαπιστώνουμε την ύπαρξη μιας αμφισβήτησης της δεοντολογικής και τελικά ουτοπικής θεώρησης των πολιτικών προβλημάτων.

Ηθική και πολιτική

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο Machiavelli, και σε ό,τι αφορά την προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου, ξεκινάει από το διαχωρισμό της πα-

9. Βλάχος, ό.π., σ. 114.

10. Brian R. Nelson, *Western Political Thought, From Socrates to the Age of Ideology* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1982), σ. 105.

11. Machiavelli, *The Prince*, edited by Quentin Skinner and Russell Price (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), Chapter XV, σ. 54. Επίσης, Νικολό Μακιαβέλλι, *Ο ηγεμόνας* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1991), σ. 98. Βλ. Νούτσος, ό.π., σ. 28 και Nelson, ό.π., σ. 101.

ραδοσιακής ηθικής από την πολιτική, χωρίς ωστόσο ο διαχωρισμός αυτός να είναι απόλυτος. Οπωσδήποτε, για τον Machiavelli, οι κανόνες με τους οποίους αξιολογείται η ατομική πράξη δεν είναι δυνατό να ισχύουν και για τις αποφάσεις του ηγεμόνα. Σ' αυτές κριτήριο ορθότητας είναι η αποτελεσματικότητα και όχι η ηθική ποιότητα της πρόθεσης. Ο Machiavelli φαίνεται να υποτάσσει την παραδοσιακή ηθική δεοντολογία σε μια «πολιτική ηθική» που προκύπτει από το ιδεώδες του νέου ανθρώπου, όπως αυτός το αντιλαμβάνεται. Καθώς παρατηρεί ο Νούτσος, η γοητεία της μακιαβελικής σκέψης βασίζεται κατά κύριο λόγο στην αντιστροφή που προτείνει, αναφορικά με τη σχέση ηθικής και πολιτικής. Καθώς το θέτει, σ' ό,τι αφορά τον Machiavelli, «δεν είναι η ηθική, ως σύνολο παραδοσιακών κανόνων κυρωμένων από την εκκλησιαστική αυθεντία, που δημιουργεί την πολιτική, αλλά η τελευταία που προσδιορίζει και απομυθοποιεί το περιεχόμενο και το ρόλο της πρώτης».¹² Οπωσδήποτε, αυτό που θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε εδώ είναι πως ο λεγόμενος πολιτικός κυνισμός ή ο ηθικός αμοραλισμός του Machiavelli (π.χ. ο σκοπός δικαιολογεί οποιαδήποτε μέσα) εντάσσεται στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής αντίληψης για την πολιτική. Ο Machiavelli δεν ηθικολογεί, αλλά παρατηρεί και αναλύει την εμπειρική πραγματικότητα.

Σε κάθε περίπτωση, η πραγματική θέση του Machiavelli αναφορικά με την ηθική είναι πως οι ηθικές αξίες είναι κοινωνικά καθορισμένες, αφού, για παράδειγμα, το αίσθημα του καλού και του κακού εμφανίστηκε αφότου οι άνθρωποι αποφάσισαν να ζήσουν σε μια κοινωνία. Δεν υπάρχει συνεπώς ηθικότητα πριν από τη διαμόρφωση της κοινωνίας. Η ηθική συνείδηση είναι αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης.¹³ Όπως θα δούμε, ο Machiavelli εξηγεί την εμφάνιση και τη φθορά των διαφόρων μορφών διακυβέρνησης με βάση την εμφάνιση και διαμόρφωση της ηθικής συνείδησης. Εξάλλου, η έννοια της *virtù* που χαρακτηρίζει το σύγχρονο άνθρωπο, όπως τον αντιλαμβάνεται ο Machiavelli, και οι προσδιορισμοί της δεν είναι αυτοί που επιδοκιμάζονται από την παραδοσιακή χριστιανική ηθική. Όπως θα δούμε αργότερα, ο Machiavelli αξιολογεί αρνητικά αξίες όπως «ταπεινοφροσύνη» και «υπακοή» και απορρίπτει το ασκητικό ιδεώδες του χριστιανισμού. Η ηθική που συνιστά ή επιδοκιμάζει ο Machiavelli, καθώς παρατηρεί ο John Plamenatz, είναι μια εκκοσμηκευμένη ηθική κι αυτό είναι κυρίως που τον διακρίνει από την παραδοσιακή χριστιανική ηθική.¹⁴

12. Νούτσος, ό.π., σ. 134

13. Niccolò Machiavelli, *The Prince and the Discourses* (New York: The Modern Library/Random House, 1950), *Discourses on the First Ten Books of Titus Livius*, First Book, II, σ. 112.

14. Plamenatz, ό.π., σσ. 29-30.

Ανθρώπινη φύση και ιστορία

Η θέση του Machiavelli για τη σχέση ηθικής και πολιτικής προκύπτει ουσιαστικά από μια αντίληψη για το φυσικό δίκαιο, διαφορετική από αυτή που προέκυψε από τον Θωμά τον Ακινάτη και τους Σχολαστικούς. Για τον Machiavelli, το φυσικό δίκαιο είναι οι κανόνες της πράξης που προκύπτουν από την ανθρώπινη φύση. Όχι φυσικά την ανθρώπινη φύση όπως αυτή πιστεύεται πως πλάστηκε από το Θεό και ορίζεται από την Αποκάλυψη, αλλά την ανθρώπινη φύση όπως μας τη δείχνει η παρατήρηση των ανθρώπινων πράξεων και όπως συνάγεται από τη μελέτη των αρχαίων ιστορικών. Η γενική θέση του Machiavelli είναι ότι η ανθρώπινη φύση είναι αμετάβλητη και κακή. Στο κεφάλαιο XVII του Ηγεμόνα, όπου ο Machiavelli θέτει το ζήτημα αν είναι προτιμότερο ο ηγεμόνας να είναι αγαπητός από τους υπηκόους του ή αντίθετα να τους προκαλεί φόβο, βρίσκουμε μια χαρακτηριστική αναφορά του για την ανθρώπινη φύση. Όσον αφορά τους ανθρώπους, παρατηρεί, μπορεί κανείς να πει το εξής:

είναι αχάριστοι, ευμετάβλητοι, ψεύτες και υποκριτές, πρόθυμοι να αποφύγουν τον κίνδυνο και άπληστοι· όσο τους κάνεις καλό, είναι δικοί σου, σου προσφέρουν το αίμα τους, τα αγαθά τους, τη ζωή τους και τα παιδιά τους, όπως είπα προηγουμένως, όταν η ανάγκη βρίσκεται μακριά· αλλά όταν αυτή πλησιάζει, εξαφανίζονται. [...] Οι άνθρωποι διστάζουν λιγότερο να βλάψουν κάποιον που είναι αγαπητός παρά κάποιον που φοβούνται· γιατί η αγάπη διατηρείται από ένα δεσμό υποχρέωσης ο οποίος, επειδή οι άνθρωποι είναι κακοί, διακόπτεται οποτεδήποτε εξυπηρετείται το προσωπικό τους συμφέρον· αντίθετα, ο φόβος διατηρείται από την απειλή της τιμωρίας που δεν σε εγκαταλείπει ποτέ.¹⁵

Ωστόσο, ο Machiavelli δεν ενδιαφέρεται τόσο για τον άνθρωπο καθεαυτόν, όσο για τον άνθρωπο ως κοινωνική και πολιτική οντότητα. Καθώς παρατηρεί ο Plamenatz, ο Machiavelli «ενδιαφέρεται, πάνω απ' όλα, για την πολιτική ψυχολογία, για τα πάθη και τις γνώμες που εμπνέουν την πολιτική συμπεριφορά».¹⁶ Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ερμηνεία του Βλάχου. Ο τελευταίος παρατηρεί πως «η κακότητα του ανθρώπου» είναι μια έννοια της ατομικής ψυχολογίας· ωστόσο, στον Machiavelli γίνεται χρήση κυρίως «μιας πολύ ανεπτυγμένης κοινωνικής και πολιτικής ψυχολογίας». Σύμφωνα με την ερμηνεία του Βλάχου, «Ο άνθρωπος, σαν άτομο, 'κακός' από τη φύση του, δεν είναι τόσο κακός ώστε να μην μπορεί να ενταχθεί σε κοινωνικές ομάδες και σύνολα. Η κοινωνικότητα του ανθρώπου είναι, συνεπώς, ένα δεδομένο εξίσου βέβαιο και σταθερό όσο και η φυσική 'κακότητα'». Επιπλέον, «ολόκληρη η στρατηγική

15. *The Prince*, XVII, σ. 59/61 [ο πρώτος αριθμός παραπέμπει στη έκδοση του Cambridge, ο δεύτερος στην έκδοση Modern Library]. Ο ηγεμόνας, σσ. 105-6. Βλ. και Βλάχος, ό.π., σ. 108.

16. Plamenatz, ό.π., σ. 25.

της εξουσίας που περιλαμβάνεται στον *Ηγεμόνα* εκτυλίσσεται επάνω σε ένα επίπεδο εκτιμήσεων της συμπεριφοράς που βασίζεται λιγότερο στη γενική υπόθεση περί γενικής 'κακότητας' του ανθρώπου και περισσότερο στους αντικειμενικούς όρους και προϋποθέσεις της κοινωνικής και πολιτικής ψυχολογίας, από τις οποίες προσδιορίζεται, σε τελευταία ανάλυση, και ο βαθμός 'αποτελεσματικότητας' της πολιτικής που καλείται να ασκήσει η εξουσία.¹⁷

Βεβαίως, ο Machiavelli δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί την ανθρώπινη φύση ως μια δυναμική σύνθεση του ατομικού με το καθολικό στο πλαίσιο της κοινωνικής και ιστορικής εξέλιξης. Ο Machiavelli, καθώς επισημαίνει και ο Νούτσος, «δεν κατορθώνει», παρόλη τη συνολική του ιστορική αίσθηση, «να ταυτίσει την ανθρώπινη 'ουσία' με το 'σύνολο των κοινωνικών σχέσεων'» όπως το αντιλαμβανόταν ο Gramsci ακολουθώντας τον Marx.¹⁸

Εν πάση περιπτώσει, η αντίληψη του Machiavelli για την ηθική και την ανθρώπινη φύση προσδιορίζουν την εικόνα του νεότερου ανθρώπου που θέτει ως μοντέλο στο πλαίσιο της γενικότερης αντίληψής του για την ιστορία και στην κατεύθυνση της πραγμάτωσης των οραματισμών του. Για τον Machiavelli, η έννοια της αρετής (*virtù*) είναι το προσδιοριστικό στοιχείο της εικόνας του νεότερου ανθρώπου, του ανθρώπου της εποχής του πρώιμου καπιταλισμού. Η έννοια της *virtù* συμπυκνώνει τα χαρακτηριστικά του νέου ανθρώπου που δημιουργεί την ιστορία του στο πλαίσιο των αντικειμενικών συνθηκών που προσδιορίζουν οι έννοιες της τύχης (*fortuna*) και της ανάγκης (*necessità*). Ο Machiavelli, καθώς παρατηρεί ο Νούτσος, χρησιμοποιεί την έννοια της *virtù* για να εκφράσει την επιτυχημένη δραστηριότητα των μελών της «πρωτοαστικής» κοινωνίας. Πρόκειται, καθώς το θέτει ο Κονδύλης, για «την ενεργητική και δυναμική εκδίπλωση της προσωπικότητας μέσα στον κόσμο, με σκοπό την κυριαρχησή του». Κατά τον Κονδύλη, «στοιχεία της *virtù* είναι η ισχυρή βούληση, η ικανότητα, η δεξιοτεχνία, η ανώτερη νοημοσύνη [...] το θάρρος, η επιμονή, η ευελιξία – ακόμα και η σωματική δύναμη. Με δύο λόγια, η *virtù* είναι το συνολικό δυναμικό ενός προσώπου, το όπλο του για ν' αντιμετωπίσει τις καταστάσεις και να τις συμμορφώσει με την επιθυμία του». Ο Horkheimer, στο κείμενο του για τον Machiavelli, αναφερόμενος στην έννοια της *virtù* σε συνάρτηση με την αντίληψη του Machiavelli για το κράτος παρατηρεί: «[Για τον Machiavelli] ένα κράτος είναι καλό και έχει *virtù*, αν μέσα του εκπληρώνονται οι συνθήκες για να αναπτύσσουν *virtù* οι πολίτες του. Πρέπει να είναι αυτοσυνείδητοι, ισχυροί και ανεμπόδιστοι άνθρωποι, δηλαδή να κατέχουν τις ιδιότητες εκείνες που πρέπει να έχει κι ένας μεγάλος επιχειρηματίας, ένας έμπορος, ένας θαλασσοπόρος κι ένας τραπεζίτης».¹⁹

17. Βλάχος, ό.π., σσ. 109-110.

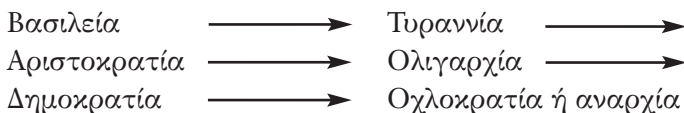
18. Νούτσος, ό.π., σ. 120.

19. Νούτσος, ό.π., σ. 81· Κονδύλης, ό.π., σ. 127· Max Horkheimer, *Απαρχές της αστικής φιλοσοφίας της ιστορίας* (Αθήνα: Κάλβος, 1971), σ. 21.

Η συνάρτηση της ανθρώπινης φύσης με την ιστορία είναι καθοριστικής σημασίας αναφορικά με την αντίληψη του Machiavelli για την πολιτική. Στην πραγματικότητα, ο Machiavelli διατυπώνει τις απόψεις του για την πολιτική στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης θεώρησης της ιστορίας. Μιας θεώρησης που, όπως σημειώσαμε προηγουμένως, βασίζεται στον Πολύβιο. Πρόκειται για την κυκλική αντίληψη της ιστορίας που ο Machiavelli χρησιμοποιεί για να διατυπώσει τους δικούς του πολιτικούς οραματισμούς. Η θέση του Machiavelli αναφορικά με την ιστορία διατυπώνεται στο παρακάτω χαρακτηριστικό απόσπασμα από το έργο του *Φλωρεντινή Ιστορία*:

Οι χώρες τις περισσότερες φορές, καθώς αλλάζουνε, έρχονται από την τάξη στην αταξία και ξανά πάλι περνούν από την αταξία στην τάξη. Γιατί, αφού η φύση δεν πρόσφερε τη σταθερότητα στα εγκόσμια, όταν φτάνουν στην ύψιστη τελειότητα τους, αδυνατώντας να τραβήξουν ψηλότερα, είναι επόμενο να κατακυλούν και αντίστοιχα, όταν ξεπέσουν και η αταξία τα οδηγήσει στο τελευταίο σκαλοπάτι, από ανάγκη, χωρίς να μπορούν να κατακυλήσουν περισσότερο, αρχίζουν ν' ανεβαίνουν. Κι έτσι πάντα από το καλό πέφτουν στο κακό κι από το κακό υψώνονται στο καλό. Γιατί η αρετή (*virtù*) γεννάει την ησυχία, η ησυχία τη σχολή, η σχολή την αταξία, η αταξία την καταστροφή. Κι αντίστοιχα, από την καταστροφή γεννιέται η τάξη, από την τάξη η αρετή κι απ' αυτήν η δόξα και η καλή τύχη.²⁰

Αλλά η κυκλική αντίληψη για την ιστορία εκφράζεται σαφέστερα σε σχέση με τη θεωρία για τη μεταβολή των πολιτευμάτων που γνωρίζουμε από την αρχαιότητα. Ο Machiavelli, ακολουθώντας την πλατωνική-αριστοτελική εκδοχή της μεταβολής των πολιτευμάτων όπως αυτή εκφράζεται στο έργο του Πολύβιου, θα διατυπώσει την άποψή του με τον ακόλουθο τρόπο. Αυτοί που ασχολήθηκαν με την ανάλυση του πολιτικού φαινομένου και έγραψαν για τα πολιτεύματα, παρατηρεί ο Machiavelli, τα ταξινομούν σε τρεις κατηγορίες. Πρόκειται για τη μοναρχία, την αριστοκρατία και τη δημοκρατία. Μια ταξινόμηση που όπως γνωρίζουμε βασίζεται στο αριθμητικό κριτήριο αναφορικά με το ποιος ασκεί την εξουσία. Άλλοι, ωστόσο, καθώς παρατηρεί ο Machiavelli, ταξινομούν τα πολιτεύματα σε έξι κατηγορίες, γιατί επιπρόσθετα προς το αριθμητικό κριτήριο χρησιμοποιούν και ένα αξιολογικό κριτήριο με το οποίο τα αποτιμούν ως καλά ή κακά, ορθά ή ημαρτημένα. Η τυπολογία των πολιτευμάτων σύμφωνα με το σχήμα του Πολύβιου που υιοθετεί ο Machiavelli είναι η ακόλουθη:

20. Ν. Μακιαβέλλι, *Έργα*, τόμος δεύτερος (Αθήνα: Κάλβος, 1972), σ. 198 [στο εξής οι παραπομπές θα γίνονται στη *Φλωρεντινή Ιστορία*]. Βλ. και Νούτσος, ό.π., σ. 104.

Το σχήμα αυτό δεν περιγράφει μόνο τη μορφολογία των πολιτευμάτων σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια, αλλά και την κατεύθυνση της μεταβολής τους, που ακολουθεί μια κυκλική φορά. Η άποψη του Machiavelli είναι πως καταρχάς υπάρχει μια τάση, όπως φαίνεται να υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης, τα ορθά πολιτεύματα να μεταβάλλονται σε ημαρτημένα. Η μοναρχία τείνει να μεταβάλλεται σε τυραννία, η αριστοκρατία σε ολιγαρχία και η δημοκρατία σε ακολασία. Ο Machiavelli θα παρατηρήσει χαρακτηριστικά: «Αν κάποιος νομοθέτης ορίσει σε μια πόλη ένα απ' αυτά τα τρία [ορθά] πολιτεύματα, οι θεσμοί που της δίνει έχουν τις μέρες τους μετρημένες· γιατί δεν βλογιέται γιατρικό που, άμα το δώσεις, δεν θα γλιστρήσει το πολίτευμα στο αντίθετό του, αφού εδώ μοιάζει τόσο πολύ το καλό με το κακό».²¹

Η άποψη του Machiavelli για τις διαφορές σ' αυτά τα πολιτεύματα, και κατά συνέπεια για τους λόγους της μεταβολής τους, είναι πως αυτές οφείλονται στη σύμπτωση, στην τύχη, σε αντικειμενικά δηλαδή αίτια. Ο Machiavelli, ακολουθώντας τον Πολύβιο, εξηγεί τη θέσπιση και τη μεταβολή των πολιτευμάτων ως εξής: Αρχικά, μας λέει, οι άνθρωποι ήσαν λίγοι και ζούσαν διασκορπισμένοι σαν τα άγρια θηρία. Καθώς όμως αυξάνονταν, ένιωσαν την ανάγκη να προστατέψουν τους εαυτούς τους και για το σκοπό αυτό διάλεξαν τον πιο δυνατό και τον πιο γενναίο ανάμεσά τους και τον όρισαν ως αρχηγό τους με την υπόσχεση να τον υπακούουν. Βαθμιαία όμως αναπτύσσουν ηθική συνείδηση, αναπτύσσουν δηλαδή την ικανότητα να διακρίνουν το καλό από το κακό και αποκτούν το αίσθημα του δικαίου. Έτσι, στη συνέχεια, όταν έπρεπε να επιλέξουν τον αρχηγό τους, ορίζουν ως ηγεμόνα τους όχι τον πιο δυνατό και γενναίο αλλά εκείνον που θεωρούν ως τον πλέον σοφό και δίκαιο. Αλλά καθώς η μοναρχία γίνεται κληρονομική οι ηγεμόνες παύουν να διακρίνονται πλέον για την αρετή τους και αναπτύσσουν την τάση προς την πολυτέλεια, την ακολασία και κάθε είδους ηδονή. Η συμπεριφορά τους αυτή προκαλεί το μίσος των υπηκόων τους και το μίσος γεννάει το φόβο. Έτσι, η μοναρχία μεταβάλλεται σε τυραννία. Το μίσος, ο φόβος και η καταπίεση που γεννά η τυραννία οδηγούν τους πλέον εξέχοντες από τους πολίτες, όσους δηλαδή διακρίνονται σε ευγένεια, πλούτο και γενναιότητα και δεν μπορούν να αντέξουν τις καταχρήσεις και τις υπερβολές του ηγεμόνα, σε αντίδραση. Οργανώνουν συνωμοσίες κατά του ηγεμόνα και με την ένοπλη στήριξη των μαζών ανατρέπουν την τυραννία και οι ίδιοι ως ελευθερωτές εγκαθιδρύουν ένα αριστοκρατικό πολίτευμα. Αρχικά, κυβερνούν με βάση τους νόμους που έχουν θεσπίσει και προς το γενικό συμφέρον του κράτους. Η αριστοκρατία μεταβάλλεται ωστόσο σε ολιγαρχία,

21. *Discourses*, First Book, II, σσ. 111 κ. ε. και *Διατριβές πάνω στην πρώτη Δεκάδα του Τίτου Λίβιου*, Έργα, τόμος πρώτος, σσ. 293 κ. ε. [στο εξής οι παραπομπές θα γίνονται με αναφορά στις *Διατριβές* και στον αριθμό της σελίδας στα Έργα]. Βλ. και Νούτσος, ό.π. παρ., σ. 105.

όταν η εξουσία περάσει στα παιδιά τους. Αυτά, αγνοώντας κατά κανόνα τα γυρίσματα της τύχης και ξεχνώντας το παράδειγμα των γονιών τους, στρέφονται προς τη φιλαργυρία, τη φιλοδοξία, την ελευθεριότητα και τη βία, χωρίς να δείχνουν κανένα σεβασμό προς τις ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών και έτσι μεταβάλλουν το αριστοκρατικό πολίτευμα σε ολιγαρχική τυραννία. Ο λαός ωστόσο που ανατρέπει την ολιγαρχία δεν επιθυμεί πλέον να επιστρέψει στην εξουσία του ενός ή των ολίγων και εγκαθιδρύει δημοκρατικό πολίτευμα. Το πολίτευμα αυτό, εξαιτίας του σεβασμού που εμπνέει, όπως συμβαίνει με όλα τα πολιτεύματα, θα διατηρηθεί για ένα ορισμένο διάστημα. Γρήγορα όμως θα εμφανιστούν οι αιτίες που θα το οδηγήσουν στην παρακμή και την ανατροπή του. Η δημοκρατία, όταν εκλείπει η πρώτη γενιά, συνήθως μεταβάλλεται στο αντίθετό της, γίνεται δηλαδή ακολασία, όπου βλάπτονται τόσο τα ιδιωτικά όσο και τα δημόσια συμφέροντα και ο καθένας ακολουθεί τα πάθη του διαπράττοντας κάθε μορφή αδικίας. Έτσι, σπρωγμένοι από την ανάγκη και ακολουθώντας τις συμβουλές κάποιου ενάρετου άνδρα ή για να γλιτώσουν από την αναρχία επαναφέρουν την ηγεμονία. Ο κύκλος όμως συνεχίζεται και τα πολιτεύματα, ακολουθώντας την ίδια πορεία και για τις ίδιες αιτίες, ξανακυλούν στην αναρχία.²²

Η κυκλική θεώρηση της ιστορίας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, δεν ακολουθεί αναγκαστικά την αντίληψη των αρχαίων για την πορεία των ανθρωπινων πραγμάτων, ούτε βέβαια εκφράζει μια φαταλιστική αντίληψη για την ιστορική εξέλιξη. Ο Machiavelli υιοθετεί το κυκλικό σχήμα για την ιστορική εξέλιξη, για να προβάλλει την ανάγκη μετάβασης από την παλιά τάξη πραγμάτων στη νέα εποχή, από τη φεουδαρχία στις νέες σχέσεις παραγωγής που ήδη έχουν κάνει την εμφάνισή τους στο προσκήνιο της ιστορίας. Ο Νούτσος αναφερόμενος στην αντίληψη του Machiavelli για την ιστορία θα σχολιάσει: «Η κυκλική θεώρηση των ιστορικών γεγονότων ενισχύει τη θέση της πρωτοαστικής κοινωνίας στην προσπάθειά της να παρουσιαστεί ως νομοτελειακό επακόλουθο της ιστορικής συνέχειας. Η εποχή που εγκαινιάζεται με τη δράση της ανερχόμενης αστικής τάξης, όταν επινοεί νέες παραγωγικές δυνάμεις και απαιτεί δυναμικά την αναδόμηση των κοινωνικών σχέσεων, οδηγούσε στη βεβαιότητα πως ξαναρχίζει ο κόσμος την πορεία που διέκοψε η μακραίωνη μεσαιωνική βαρβαρότητα. Ακριβώς στο ιδεολογικό πλαίσιο της πρωτοαστικής κοινωνίας εντάσσεται η φιλοσοφική σκέψη του Machiavelli».²³

Η κυκλική θεώρηση της ιστορίας και ιδιαίτερα η ανακύκλωση των πολιτευμάτων συνδέεται τόσο στον Πολύβιο όσο και στον Machiavelli, όπως έχουμε δει, με την τύχη. Αλλά η τύχη δεν εκφράζει στον Machiavelli την έλλειψη οποι-

22. *Discourses*, σσ. 112 κ. ε., και *Διατριβές*, ό.π., σ. 293.

23. Νούτσος, ό.π., σ. 102.

ασδήποτε εσωτερικής συνοχής στην εξέλιξη των ιστορικών γεγονότων ή στην πορεία εναλλαγής των πολιτευμάτων. Η τύχη μάλλον, καθώς υπογραμμίσαμε και προηγουμένως, αναφέρεται στις εξωτερικές αντικειμενικές συνθήκες που προσδιορίζουν την πράξη που δημιουργεί την ιστορία. Για τον Machiavelli, οι διαφορές και η πορεία εναλλαγής των πολιτευμάτων οφείλονται στη «σύμπτωση», στη σύμπτωση όμως «που βρίσκεται κάτω από την «ανάγκη» (*necessità*) και την «τύχη» (*fortuna*)». Η τύχη, κατά κάποιον τρόπο, εκφράζει την εσωτερική λογική των ιστορικών γεγονότων που δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με τις ανθρώπινες προθέσεις. Η τύχη θα μπορούσε να γίνει πληρέστερα κατανοητή, καθώς τονίζει ο Νούτσος, αν την εντάξουμε στην κυκλική θεώρηση του ιστορικού γίνεσθαι και αν την αντιπαραθέσουμε στην αρετή (*virtù*). Η τύχη, συνοδός της αρετής, κατά τον Machiavelli, «δεν αντιφάσκει με τον ιστορικό κύκλο, αλλά αποτελεί την προϋπόθεσή του. Η ‘αρετή’, ως συσπείρωση της ανθρώπινης βούλησης για την κατάκτηση του μέλλοντος, συμπορεύεται ανταγωνιστικά προς την απαρέγκλιτη φορά της ιστορίας. Όμως υπάρχουν περιθώρια για την ελεύθερη εκδήλωση του ατόμου στον οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό χώρο».²⁴

Συνοφίζοντας, θα λέγαμε πως η τύχη, στο πλαίσιο της κυκλικής κίνησης της ιστορίας, συνδέεται με την αναγκαιότητα των απαιτήσεων που στην πράξη εκδηλώνει ο άνθρωπος· ή, διαφορετικά, πως σε γενικές γραμμές εκφράζει τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση και την ιστορία με την έννοια ότι ο άνθρωπος συνήθως αγνοεί τους νόμους της κίνησης της ιστορίας. Είναι γι’ αυτό που ο Machiavelli τονίζει ιδιαίτερα την ανθρώπινη πράξη· είναι η ανθρώπινη πράξη που τελικά δημιουργεί την ιστορία. «Το συμπέρασμα των αναλύσεων αυτών του Machiavelli», παρατηρεί ο Νούτσος, «είναι πως ο άνθρωπος δεν ξεπερνάει την ιστορία του, αλλά ζει μέσα της. Αυτός κάνει την ιστορία, αλλά με βάση τα δεδομένα που αυτή η ίδια του προσφέρει. Δεν επεμβαίνουν οι υπερκόσμιες δυνάμεις για να κινήσουν τα ιστορικά βήματα των κοινωνιών, αλλά οι εσωτερικοί νόμοι της ιστορίας υλοποιούνται στις ανθρώπινες πράξεις».²⁵ Η ιστορία, για τον Machiavelli, υπόκειται στη διαλεκτική του υποκειμένου και του αντικειμένου. Οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία στις κάθε φορά δεδομένες αντικειμενικές συνθήκες.

24. Για την έννοια της «τύχης» (*fortuna*) στον Machiavelli, βλ. Νούτσος, ό.π., σσ. 108-116 και Coleman, ό.π., σσ. 257-60. Βλ. επίσης τη μελέτη της Hanna Pitkin, *Fortune is a Woman: Gender and Politics in the Thought of Niccolò Machiavelli* (Berkeley: University of Chicago Press, 1984, 1999²). Πρβλ. τις αναφορές του Machiavelli στην έννοια της τύχης: Ο ηγεμόνας, XXV, σσ. 141-142 και Διατριβές, σσ. 433-34 αντίστοιχα.

25. Νούτσος, ό.π., σσ. 111, 113. Βλ. και Κονδύλης, ό.π., σσ. 127-28.

Η έννοια της εξουσίας

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, για τον Machiavelli η έννοια της εξουσίας είναι η πρωταρχική μεταβλητή της πολιτικής ανάλυσης. Η ανάλυση της έννοιας της πολιτικής εξουσίας δείχνει με τον καλύτερο τρόπο την αντίληψη του Machiavelli για το κράτος ως τον κύριο θεσμό μέσα από τον οποίο ασκείται η εξουσία. Πρόκειται για μια αντίληψη που, καθώς παρατηρεί ο Plamenatz, είναι σύγχρονη, μια αντίληψη που στην πράξη οδηγεί στον παραμερισμό του πολιτικού ρόλου της εκκλησίας.²⁶

Παίρνοντας ως αφετηρία το έργο του *Ηγεμόνας*, μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο Machiavelli αντιμετωπίζει το πρόβλημα της εξουσίας μ' ένα ρεαλιστικό και διορατικό τρόπο. Ο πολιτικός ηγεμόνας, μας λέει, πρέπει καταρχάς να μάθει να σκέπτεται κατά ένα νέο τρόπο σ' ό,τι αφορά την πολιτική. Πρέπει να είναι αυστηρά εμπειρικός στην πολιτική του ανάλυση και ιδιαίτερα ψυχρός στα συμπεράσματα που λογικά προκύπτουν απ' αυτήν την ανάλυση. Μ' αυτήν την έννοια, ο πολιτικός ηγεμόνας οφείλει να αντιμετωπίζει την πραγματικότητα ρεαλιστικά και όχι μέσα από το πρίσμα των ηθικών ιδεωδών. Κατά δεύτερο λόγο, οι πράξεις του πρέπει να ακολουθούν τη σκέψη του, έστω κι αν αυτό σημαίνει την παραβίαση γενικά αποδεκτών ηθικών αξιών. Από τους κανόνες αυτούς προκύπτει ότι ο ηγεμόνας δεν θα πρέπει να μοιράζεται την εξουσία του. Η έννοια της κυριαρχίας είναι για τον Machiavelli, όπως και για τους Hobbes και Rousseau, που θα έχουμε την ευκαιρία να αναλύσουμε αργότερα, αδιαίρετη. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει πως ο ηγεμόνας δεν πρέπει να στηρίζεται σ' άλλους σ' ό,τι αφορά τη διατύπωση και εφαρμογή της πολιτικής του. Ο ηγεμόνας οφείλει να στηρίζεται στην αστυνομία, στο στρατό και τους συμβούλους του, αλλά και στο λαό, αυτό όμως πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε οι άλλοι να εξαρτώνται πάντοτε απ' αυτόν.²⁷

Γενικά, ο ηγεμόνας πρέπει να επιβάλει την εξουσία του και για το σκοπό αυτό θα πρέπει να χρησιμοποιεί τη βία αποτελεσματικά. Βεβαίως, ο Machiavelli, ως ρεαλιστής πολιτικός που είναι, δεν υπερασπίζεται τη χρήση της βίας καθαυτής χωρίς προϋποθέσεις. Καταρχάς, η βία θα πρέπει να αποφεύγεται και να γίνεται χρήση της μόνο αν είναι απόλυτη ανάγκη. Αυτό γιατί η βία προκαλεί αντίδραση και έτσι θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια του ηγεμόνα. Κατά δεύτερο, αν είναι ανάγκη να χρησιμοποιήσει βία, ο ηγεμόνας θα πρέπει να το κάνει γρήγορα και ανελέητα. Αυτό γιατί διαφορετικά δίνεται η δυνατότητα της εκδίκησης. Κατά τρίτο, όσο είναι δυνατόν ο ηγεμόνας θα πρέπει να αναθέτει σε άλλους το έργο αυτό, γιατί έτσι μπορεί να αποφύγει το μίσος. Ακόμα, και με

26. Plamenatz, ό.π., σ. 18.

27. Ο ηγεμόνας, κεφ. IX, XII, XIV, XV, XVIII, XIX, XXII, ιδιαίτερα σσ. 97, 98, 109, 110, 137 και 113.